

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE BATI BASININDA İMAJ DÜZELTME ÇABALARI: MATBUAT-I ECNEBİYE MÜDİRİYETİ'NİN KURULMASI VE FAALİYETLERİ*

*Zekeriya KURŞUN**

II. Abdülhamid, Avrupa'da Osmanlı Devleti'nin imajının oldukça zedelediği bir dönemde tahta geçmişti. Tahta geçer geçmez de, istememesine rağmen kendini büyük bir savaşın (Osmanlı-Rus Savaşı) içinde bulmuştur. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartlar ve geçmişteki bir takım olaylardan kaynaklanan olumsuzlukların yanısıra, son savaş yüzünden Osmanlı Balkanları'ndaki çalkantılar da batı kamuoyunda hayli olumsuz bir imaj meydana getirmişti¹. Batılı devletler özellikle de meşruti idare ile yönetilen ülkeler, çoğu kere kamuoyunda meydana gelen bu olumsuz havayı Osmanlı Devleti'ne karşı siyasetlerinde bir baskı aracı olarak kullanmaktaydılar.

Bu durumun vehametini kavrayan II. Abdülhamid ve dönemin devlet adamları bir takım Avrupaî metodlar kullanarak, Osmanlı Devleti'nin Batı'daki görüntüsünü, başka bir deyişle imajını düzeltme gayreti içine girmişlerdi. Bu çalışmaların önemli bir bölümü diplomasi alanında ve bir takım sembolik davranışlarda yoğunlaşmıştı. Papalığın resmen tanınması, Osmanlı Devleti haricindeki Osmanlı vatandaşı katoliklerinin himâye edilmesi, dışardaki bir takım hayır kurumları, Pastour enstitüsü gibi ilmî enstitüler ve doğal afetlerden zarar gören yabancılara yardım gönderilmesi; ayrıca yurtdışında açılan umumî sergilere büyük önem verilerek iştirak edilmesi hep bu gayretlerin bir parçası olarak nitelendirilebilir².

19. yüzyılın ikinci yarısında bütün dünyada gittikçe önemi artan ve kamuoyu oluşturmada ilk sırayı almış olan basının takip edilmesi ve devletin olumlu imajı için kullanılması bu dönemde ayrı bir çalışma konusu olmuştur. Meşrutî idarelerde efkar-i umûmiye, nisbeten o hükümetlerin fikirlerini veya gizli emellerini ortaya koyan en önemli ipuçlarıydı. Başka bir ifadeyle, bir ülkenin Osmanlı Devleti'ne yakınlık duyması aynı zamanda o ülkedeki basının da Osmanlı Devleti hakkında uygun neşriyat yapmasını sağlamaktaydı.

* Bu makale, 20-21 Aralık 1997'de İstanbul'da yapılan *21. Yüzyıla Girerken Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu*'na tebliğ olarak sunulmuştur.

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

¹ Meselâ; 1876'da dünya konjüktüründe müthiş menfi etki yapan Bulgaristan olaylarının yankıları, özellikle İngiliz Başbakanı Gladstone'nin ateşli kaleminden çıkmış, "Bulgaristan Katliamları" risalisinin olumsuz etkileri Batı kamuoyunda Osmanlı Devletini hayli kötü göstermekteydi. Selim Deringil, "II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Dış İlişkilerinde "İmaj" Saplantısı", *Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri (27-29 Mayıs 1992) Bildiriler*, İstanbul 1994, s. 150-51.

² Bu konuda güzel bir etüd için bak: Selim Deringil, A.g.m.

Bir ülkenin basınının olumsuz tavırları da bağlı bulunduğu hükümetin siyasî yaklaşımlarında etkili olacağı yaşanan pek çok tecrübeler ile ortaya çıkmıştır³.

Avrupa kamuoyunun, Osmanlı Devleti hakkında doğru bilgilendirilmesi devletin dış imajı açısından önemli olması yanında, bu işin bir de iç politikayı ilgilendiren tarafı bulunmaktaydı. Zira dış basın, Osmanlı Devleti'nin muhtelif unsurları arasında da etkili bir araçtı. Osmanlı Devleti aleyhinde uydurma neşriyatta bulunan yabancı basının içeride de değişik unsurlar arasında idareye karşı muhalefetin güçlenmesini sağlıyordu. Bütün bu gerekçeler, daha sonra pek çok tenkidlere ve hatta yanlış yorumlamalara neden olan "II. Abdülhamid'in matbuat rejimini" ortaya çıkaracaktır⁴.

Özellikle iç basın üzerinde uygulanan ağır mevzuat ve sansürün bütün sorumluluğu II. Abdülhamid'e mal edilir. Bunun gerçekten böyle olup olmadığı ayrı bir tartışma konusudur. Bu dönemin basın politikaları üzerinde değerli etüdlere bulunmuş olan O. Koloğlu'nun yayınladığı ve Matbuat Dairesi tarafından Mabeyn'e sunulan 1878 tarihli bir layihada; Matbuat Dairesinin yetkisizlikten şikayet ettiği görülmektedir. Aynı belgede, matbuat idaresinin yeniden düzenlenerek içeride ve yabancı ülkelerde çıkan gazetele- rin Osmanlı Devleti ile alakalı haber ve neşriyatlarının takip edilmesi teklif edilmekteydi. Nitekim bu ikinci düşünce zaten devlet adamlarının ve II. Abdülhamid'in fikirlerine uygundu. Ancak bu düzenlemenin Aralık 1882 yılına kadar yapılamadığı anlaşılmaktadır. Sözkonusu tarihe kadar da yabancı basın ihmal edilmeyerek Dahiliye Nezareti Matbuat Kalemi tarafından takibe alınmış, yine de yapılan çalışmalar yetersiz kalmıştır⁵.

Önce Osmanlı-Rus Savaşı'nın doğurduğu olumsuz sonuçlar, akabinde de, Tunus'un Fransızlar, Mısır'ın İngilizler tarafından işgali üzerine dış basında Osmanlı aleyhindeki neşriyat hayli artmıştı. Bu durum dış basının ta-

³ Yabancı gazete ve gazetecilerin takib edilip, Osmanlı Devleti'nin lehinde kullanılmak istenmesi II. Abdülhamid döneminden önce başlamıştır. Bildiğimiz kadarıyla, bu maksatla Abdülmecid, Osmanlı topraklarında neşriyat yapan yabancı dildeki bazı gazete sahiplerine nişan ve maddî destekler vermiştir. Aynı dönemde yurt dışında yayın yapan uygun gazete ve gazetecilere de çeşitli ödüller verilmek suretiyle, Osmanlı lehinde neşriyat yapmaları sağlanmaya çalışılmıştır. Örneğin 841 yılında Danimarkalı gazeteci Buck'a 2500 kr. maaş tahsis edildiği gibi, 1846 yılında da Frankfurtlu bir gazeteciye bir miktad maddî desteğin verilmesi karar altına alınmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade-Hariciye* 685; 1551.

⁴ Bu konuda bak: Orhan Koloğlu, "Abdülhamid'in Basın Rejimi Deyimi" Üzerine, *Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri (27-29 Mayıs 1992) Bildiriler*, İstanbul 1994, s. 35-46.

⁵ Meselâ yalan haber neşretmiş olan Standart (Londra) gazetesi hakkında yapılan bir takibat ve İstanbul'daki muhabirinin sorgulanması için bak: BOA, Y MTV 163/133; YA HUS 175/21.

kibi ve doğru bilgilendirilmesinin bir kurum aracılığıyla yapılmasını zarurî kılmış, böylece yerli ve yabancı basın ile alakalı işlerin düzene konulması gündeme gelmişti. Bunun üzerine dönemin sadrazamı Küçük Said Paşa, 16 Aralık 1882 tarihinde Mabeyn'e sunduğu bir arzusunda Hariciye Nezâretine bağlı bir matbuat idaresinin kurulmasını şöyle teklif etmiştir:

Memâik-i ecnebiyeden gelen gazetelere ve emsâli evrak-ı mevkutede görülen mevadd ve mebâhis-i muzırranın muayene ve mütalaasıyla o gibi evrakın icabına göre Memâik-i mahrusaya men'-i duhulleri veyahûd sefâret-i seniyyelere yazılıp vesâit-i münasibe ile redd ve tezkibî ve eğer bunlar İstanbul'daki muhbirler tarafından yazılmış havadis ve malumata mübtenî ise ..muhbirler haklarında muamelât-i terhibiye ittihazı için tedâbir-i mukteziyenin derhal makam-i nezaret-i celile-i hariciyeye bildirilmesi maddeleri olduğundan.. Matbuat-i Hariciye Kalemî namıyla kalem te'sis olunarak, bâlâda izah olunduğu üzre ecnebî gazetelerince icab eden muamelat-ı mukteziyenin ve istanbul'da memâlik-i ecnebiyeden buraya gelen umûm havadis telgraflarının mütalaasıyla içlerinde politikaya dair olup neşrinde sû-i te'siri melhuz bulunanların tevkif ve ibtali ve mehâzirden sâlim olanların geçirilmesine ruhsat i'tâsî hususlarının oradan idaresi ve bir de Matbuat-i Dahiliye ve Hariciye'nin hüsn-i teftişi ve hükümetçe aranılan nezaret ve takayyudat-i muzırranın ifâsı..⁶

Sadrazamın bu arzının Padişah tarafından da uygun görülmesi üzerine, 1883 yılı başlarında Hariciye Nezareti'ne bağlı ve aylık onbin kuruş tahsisatı olan Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğü kurulmuştur. Bu yeni kurumun görevleri, dış basını izleyip gerektiğinde çıkan yanlış haberleri tezkib etmek, muzır neşriyatın ülkeye girişlerini yasaklamak ve buna ilaveten iç basına haber veren ajansların gönderdikleri telgrafları da kontrolden geçirmek idi. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nde ikamet eden yabancı gazeteciler ve basın temsilcilerinin de bir şekilde elde edilerek, Osmanlı devleti aleyhinde yayın yapmalarını engellemekti. Başka bir ifadeyle hayli zedelenen Osmanlı imajını düzeltmeye dönük faaliyetler yapmaktı. Böyle bir kurumun hayata geçirileceğini duyan Osmanlı başkentindeki Batılı elçiler bu yeni duruma tepki gösterip, İstanbul'da oturan ve kendi vatandaşları olan gazetecileri de uyararak bu yeni durumu dukkate almamalarını istemişlerdi. Hatta elçilerin tavrından cesaret alan bir takım gazeteciler devlet ve Padişah aleyhindeki yazılarını arttırdılar⁷.

Gazete ve gazetecilerin elde edilerek kullanılması II. Mahmud'tan beri süre gelen bir gelenek olmasına rağmen kurumlaşmamıştı. Devlet'in bu mak-

⁶ BOA, YA Res. 18/20.

⁷ BOA, YEE, 14/88/23/23/12.

satla yüklü meblağlar harcamasına rağmen her zaman istenilen sonucu elde ettiği söylenemezdi. Bunun için ayrılan tahsisatlar çoğu kere yersiz harcanmaktaydı⁸. Matbuat-i Ecnebiye Müdürlüğü henüz kurulma aşamasında iken, -muhtemelen bu duruma bir çekidüzen verebilmek için- II. Abdülhamid'in emriyle, İstanbul'da oturup batı basınına kaynaklık eden gazeteciler, gazeteleri ve bağlı oldukları ajansları hakkında bir rapor hazırlanmıştır. 5 Şubat 1883'te Salih Münir imzasıyla Mabeyn'e sunulan bu raporda ilginç bilgilere rastlamaktayız. Buna göre İstanbul'daki gazeteciler üç sınıftan oluşmaktaydı.

Birincisi, uzun zamandan beri gazetecilik mesleğinde bulunan ve bu işte maharet kazanmış kimseler idi. Bunların başında Times Gazetesi muhabiri Mr. Walas geliyordu ki olup biten hemen her şeyden haberdar olabilmekteydi. Mr. Walas İstanbul'daki Havvas ajansı ve bir iki İngiliz muhabir ile işbirliği yaparak Rother ile rekabet etmekteydi. Rother bunların yanında fazla başarılı olamadığından Avrupa'da Havvas ve Times kadar itibarı bulunmuyordu.

İkinci sınıf muhabirler ise gazetecilikte ustalaşmış kimseler değildi. Bunlar çoğunlukla günlük olaylara zamanında ve tamamiyle vukuf kesbedemediklerinden mensup oldukları gazetelere geç ve yanlış haberler vermekteydiler. Yazdıkları makaleler ise çoğunlukla hakikatlere aykırı ve şahsıyata ait bir takım düşmanca saldırılardan ibaret idi ve bu da devletin dış görünüşünü hayli kötü göstermekteydi.

Üçüncü guruptaki muhabirlerin hemen hepsi Fransa gazetelerine mensuptular. Bunların içinde Avrupaca halkın emniyet ve rağbetini kazanmış pek çok gazeteler de bulunmaktaydı. Ancak bu gazeteler genelde az maaş verdiklerinden muhabirleri de bu işi meslek olarak yapan kimseler değildi. Bunlar daha ziyade Galata ve Beyoğlu'nda esnafılık ile uğraşan veya Rum ve Ermeni okullarında cüz'î maaşla öğretmenlik yapan bir takım "serseri ecnebler" idi. Dolayısıyla bunların da ülke hakkında sağlam haber yapmaları beklenemezdi.

Muhtemelen daha sonra elde edilmeleri için ölçü teşkil etmek üzere, İstanbul'da ikamet eden gazetecilerin isimleri ve aylık gelirleri⁹ de ilave edi-

⁸ BOA, Y A Res. 2/2.

⁹ Birinci Sınıf Muhabirlerin aldıkları aylık maaşları:

Gazete ve Ajanslar	Muhabirler	Aylık Maaşları (Sterlin)
Times	Walas	150
Ajans Havvas	Derid	60
Ajans Rother	Engleander	160
Politische Korrespondenz	"	10
Gazette Diplomatique	Beşni ?	25

len raporda, Matbuat-i Ecnebiye Müdürlüğü'nün müstakbel faaliyetlerini belirleyecek olan bir takım teklifler de bulunmaktaydı.

Salih Münir Bey'in teklifine göre, her şeyden önce bu gazeteciler aracılığıyla önemli Avrupa gazeteleri elde edilerek, devletin bilinmesini uygun gördüğü dahilî ve haricî siyasî fikirlerinin bir plan dahilinde neşrine teşebbüs edilmeliydi. Aynı raporda, muhabirlere karşı takınılacak tavrın gayet nazîkâne ve dostane olması ve hiç bir şekilde soğuk muamelede bulunulmaması önerilmekteydi. Salih Münir, yukarıda bahsi geçen birinci sınıftaki muhabirler ile dostluklar kurulmasını, ayrıca aralarındaki rekabetten de istifade edilmesini istemekteydi. Şöyleki, bir takım haberler bu gazetecilerin hepsine birden verilmeyip, gizli bir şekilde her defasında sadece birine verilerek diğerleri mahrum edilmeli böylece bu gazetecilerin devlet ile iyi geçinmek için birbirleriyle yarışmaları sağlanmalıydı. Aynı raporda, gönderilecek tekliflerin kolayca neşri için önemli Avrupa gazetelerine para yardımlarında bulunulmasının zaruretine de değinilmektedir.¹⁰ Ayrıca para aldıkları halde devletin lehinde hareket etmeyen bir takım gazetelere yapılan para yardımlarının da kesilmesi önerilmekteydi.

İkinci sınıf gazetecilere de bazı önemli haberlerin sızdırılmasının teklif edildiği raporda, bunların gelirlerinin azlığına dikkatler çekilerek, her birine gizlice ayda bir kaç altın maaş verilmesi de öngörülmekteydi. Böylece satın alınacak gazeteciler devlet aleyhinde kalem kullanmamış olacaklardı. Bunun için de yıllık 120 bin kuruşluk bir tahsisatın ayrılması gerekiyordu.

Matbuat-i Ecnebiye'nin bir şubesi de; Avrupa gazetelerinin imtiyaz sahipleri ve yazarlarıyla tanışarak onlar ile ülfet ve muhabere edecekti. Aynı şube, gerektiğinde devlet lehinde makaleler yayınlamak ve devlet aleyhinde Avrupa'da neşrolunan kitaplar, risaleler ve makalelere reddiyeler yazmak ile görevlendirilecekti. Yine bu şube aracılığıyla, bazı Avrupalı yazarlara nişanlar ihsan edilecek ve bazılarının da yalnız resmî veya yarı resmî bir şekilde devletin hoşnutiyetini hâvî mektublar gönderilecekti¹¹.

Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğü faaliyete geçene kadar, yabancı basın daha ziyade ülkeye giren bir takım gazeteler ve dışarıdaki Osmanlı elçiliklerinin İstanbul'u haberdar etmesiyle takip edilebilmekteydi. Ancak müdüriyet faaliyete geçtikten sonra, Avrupa'da çıkan büyük, küçük siyasî gazeteler, hatta sanat, edebiyat ve moda ait pek çok gazete ve dergiye abone oluna-

¹⁰ Avrupa'daki gazeteleri verilmek üzere toplam 120 bin kr. tahsisatın ayrılması önerilmekteydi.

¹¹ BOA, YEE 14/88/23/23/12.

rak, bütün basın taranmaya başlanmıştır¹². Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğü değişik lisanlarda istihdam ettiği memurları aracılığıyla her ay bütün Avrupa basını tarayarak "Matbuat-ı Ecnebiye Hülasaları" adı verilen raporlar hazırlayıp Mabeyn'e sunmaktaydı. Sözkonusu hülasalarda o ay içinde Osmanlı Devleti ve Padişah hakkında yer alan haber, yorum ve değerlendirmeler özetlenerek bunlar hakkında yapılan icraat da belirtilmekteydi. Bu hülasaların dış proplemlerin fazla olduğu dönemde oldukça yoğun oldukları gözlenmektedir. Meselâ Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğü'nün kurulduğu sıralarda "Şark-ı Rumeli Meselesi" Avrupa kamuoyu'nu en çok meşgul eden konuların başında gelmekteydi. Bu vesileyle, "hülasa defterleri"nin uzun zaman bu konulardan oluştuğunu görmekteyiz.

Ekim 1885 ile Ocak 1886 arasındaki üç aylık hülasa defterlerine baktığımızda şu sonuçlar ile karşılaşmaktayız.

Matbuat-i Ecnebiye Müdürlüğü bu süre içinde Avrupa, Amerika ve Rusya gazetelerinden derlediği haber ve makale sayısı 72 adettir. % 80'i Bulgaristan ve Şark-ı Rumeli ile ilgili olan bu haberlerin % 20'si da Osmanlı-Yunan ilişkileri, Yemen'deki bazı olaylar, İtalya'nın Trablusgarb üzerindeki bir takım tasavvurları, Mısır ve Sudan işleri ile Ruslar'ın Ermeniler ile meskün alanlarda islahat yaptırma arzularını içermekteydi. Büyük bir çoğunluğu Osmanlı politikaları aleyhinde olan bu haberlerin tamamına reddiye ve tekzibler yazılmıştır. Bu arada, Osmanlı Devleti'nden tahsisat alan ve o sıralardaki olumlu yayınlarından dolayı İngiliz Daily Telegraph, Fransız Patrie ve La France ile Avusturya da çıkan Nouvelle Press Libre ve Almanca çıkan Allgemeine Zeitung gazetelerine teşekkürler yazılmıştır. Bu arada, aynı süre içinde padişahın şahsını doğrudan ilgilendiren dört makale tesbit edilmiş ve tabiki onlara da gerekli cevaplar verilmişti¹³.

Yazılan reddiye ve tekzibler ya Osmanlı Devleti'nden tahsisat alan İstanbul'daki Havvas ve Rother ajansı aracılığıyla veya dışarıdaki Osmanlı temsilcilikleri aracılığıyla gönderilmekteydi. Şüphesiz gönderilen her düzeltme ve tekzib yayınlanmıyordu. Bu durumda da zaman zaman ya uygun gazetelere tahsisatlar verilerek veya o ülkenin hariciyesi üzerinde bir takım baskılar yaptırılarak bu yazıların yayımlanması sağlanmaktaydı.

Faaliyetleri ile kısa zamanda II. Abdülhamid'in çok önem verdiği gözde kurumlardan biri haline gelen Matbuat-i Ecnebiye Müdürlüğü 1886 sonla-

¹² Muammer Göçmen, "II. Abdülhamid Döneminde Yabancı Basın Nasıl Takib Edilmekteydi", *Tarih ve Toplum* Ağustos 1994 Sayı 128, s. 84.

¹³ 30-33 Numaralı Hülasa Defterleri için Bak: BOA, *Y.A. Hus* 184/114; 195/27; 186/35; 187/19.

rında 1887 bütçesi çalışmaları yapılırken, Dahiliye Matbuat Dairesi ile birleştirilmek istenmiş ancak anlaşılın kurumu olduğu gibi muhafaza etmeyi düşünen Padişah buna irade vermemiştir¹⁴.

Bütün bu gayretler batı basınında Osmanlı devletinin imajını düzeltmeye yetmediği gibi, II. Abdülhamid'in bu saplantısını anlayan bazı yabancı basın mensubları ve gazete sahipleri de menfaatler elde etmek için şantajvari yayınlarını daha da şiddetlendirdikleri anlaşılmaktadır. Bu yüzden II. Abdülhamid 30 Haziran 1887'de Sadaret'e verdiği hususi bir iradesinde şu hususların yerine getirilmesini istemektedir:

Dersaadet'teki bir takım muhabirlerinden aldıkları yalan yanlış bilgiler üzerine son zamanlarda Avrupa gazetelerinde, Devlet aleyhinde yazılan yazılar çoğalmıştır. Bunların bu tür haksız ve adaletsiz faaliyetlerine son vermek amacıyla, gerek Dersaadet'te ve gerekse Osmanlı Devleti'nin başka bir yerinde bulunan muhabirlerin isim, şöhret, meslek ve ikametgahlarının tesbit edilerek ilgili resmî makama bildirilmesi gereklidir. Böylece bu yalan yanlış haberlere kaynaklık edenler şayet Osmanlı Devleti teb'asından ise haklarında terettüp eden kanuni işlemin yapılması, ecnebi vatandaşı iseler Osmanlı topraklarından çıkarılmaları için de bir kaidenin konulması yoluna gidilmelidir.

II. Abdülhamid'in bu isteği üzerine konu ile ilgili daire olması hasebiyle Matbuat-i Ecnebiye Müdürlüğü görevlendirilmiş ve bu konuda geniş bir rapor hazırlanmıştır. Müdürlük, raporunu 11 Ağustos 1887'da Hariciye nezaretine, Hariciye nezareti de 27 Ağustos 1887'de sözkonusu yazıyı Sadaret'e takdim etmiştir. Sadrazam Kamil Paşa bu yazıyı aynı gün Mabeyn'e arzetmiştir.

¹⁴ Meclis-i Vükela Mazbatasında bu konuda şöyle denilmektedir: Varidât ve mesârifat-i Devletin muvâzenesi esbabının istihsâlini müzakere etmek üzere teşkil edilmiş olan komisyonun mütalaa olunan iki kıta mazbatasında muharrer olduğu üzere dahiliye ve hariciye dairelerinden birer matbuat idaresi ve dahiliye matbuat dairesinin senevi 184.000 ve hariciye matbuat kaleminin 214800 guruş tahsisatı olup matbuat idarelerinin tevhibi halinde emr-i idare ve tesviye-i hususât-ı cariyede inzibat ve mazbutiyet ve taklil-i mesârifatdan dolayı dahî hazinece tasarruf ve menfaat hasıl olacağı cihetle iş bu iki dairenin tahsisât-i seneviyesi olan 398000 guruşu kema-kân müdiriyet ve 200.000 guruşu refakatı memurların aid olmak üzere Matbuat-i Hariciye Müdürü Macid Paşa'nın zir-i idaresinde ve Dahiliye nezaretinin maiyetinde olarak bir İdare-i Matbuat teşkiliyle beraber tebdil-i hevâ me'zunen Avrupa'da bulunup şimdiye kadar iade-i sihhat etmiş olması lazım gelen müşarun-ileyh Macid Paşa'nın iş bu teşkilat-i cedideyi icra için Dersaadet'e avdet etmesinin kendisine iş'arf. BOA, Y.A. Res 35/3.

Sözkonusu raporda şu hususlara yer verilmiştir: İstanbul'da oturan Times, Daily News, Daily Cronicle gazetelerinin temsilcileri ve bazı Fransız gazeteleri muhabirleri yapılan görüşmelerde kendilerinden Osmanlı Devleti hakkındaki yazılarında tarafsız ve mutedil bir lisan kullanmaları istenmiştir. Matbuat-i Ecnebiye Müdürlüğü'ne tek tek davet edilen bu gazetecilere uygun bir lisanla, ikamet ettikleri ülkenin hükümeti ve ahâlisi hakkında dostça lisan kullanmaları tavsiye edilmiştir.

Adı geçen gazetelerin muhabirleri bu konuda müdürlüğün isteği doğrultusunda hareket edecekleri konusunda teminat vermişlerdi. Bu da onların devletten bir takım tahsisatlar alageldiklerini ve bu tahsisatlarının kesilmesi endişesiyle teminat verdiklerini göstermektedir. Matbuat-i Ecnebiye Kalemi bu muhabirlerin verdikleri teminat ile yetinmeyip, gerektiğinde haklarında gerekli icraatı yapabilmek için isim, şöhret ve ikametgah ile adreslerini de Hariciye Nezareti'ne sunmuştur. Buna göre 1887 yılında İstanbul'da beş İngiliz, dört Fransız, bir İtalyan, iki Avusturya -Macaristan, üç tane de Alman gazeteci sürekli olarak ikamet etmekteydi¹⁵. Şüphesiz İstanbul'da ve Osmanlı Devleti'nin pek çok yerinde bunlardan başka yabancı gazeteciler bulunmakla beraber anlaşılan bu liste, çoğu adı geçen ülkelerin en büyük ve etkili gazetelerinin muhabirleri olup, Osmanlı devletinden tahsisat alanlardan oluşmaktaydı. Zaten 1890 yılına ait başka bir belgede İstanbul'da bir takım gazetecilere aylık 3000 kûsür kuruş verildiği belirtilerek bu tesbitimiz de desteklenmektedir.

Bu dönemde sadece Osmanlı Devleti dahilindeki gazetecilere değil dışardaki gazetecilere de yüklü miktarda paraların ödenmekte olduğunu görmekteyiz. Nitekim 1890 yılının sonlarında altıbin yediyüz kûsür liralık bir meblağın Hariciye Mektupçusu Salih Münir Paşa aracılığıyla dağıtıldığı belgelerden anlaşılmaktadır. Sözkonusu paranın yarısına yakını İstanbul'daki gazetecilere verilirken diğer yarısı da daha ziyade Fransa'da dağıtılıyordu¹⁶. Bu durum, muhtemelen Mısır meselesinden dolayı İngiltere'den ve İngiliz kamuoyundan umudunu kesen II. Abdülhamid'in Fransız kamuoyuna yönelmesinin bir göstergesi olarak nitelendirilebilir.

¹⁵ BOA, Y.A. Hus 206/28.

¹⁶ BOA, Y.A.Hus. 239/32.

1887 Yılında Dersaadet'te Oturan Ecnebi Gazeteciler

Gazetecilerin İsimleri	Mensup oldukları Gazeteler	İstanbul'daki İkametgahları	Mülâhazat
İngiliz Gazeteleri			
George Gavracino	Times	Beyoğlu Su Terazısı Sokağı	
Mösyö Smith	Standart	Humbaracı Sokağı	Bank-1 Osmanî'de Memur.
Mösyö Piers	Daily News	Galata'da Bank-1 Osmanî Sokağı	Dava Vekili
Mösyö Duveir ?	Daily Telegraph	Beyoğlu Arslan Sokağı	Telgraf acentası sahibi
Mösyö Pears	Daily Chronicle	Galata'da Bank-1 Osmanî Sokağı	Daily News Muhabiri Mösyö Pears'in oğlu
Fransız Gazeteleri			
Mösyö T. Domanuar	Debats	Beyoğlu Firuzağa Sokağı	Osmanlı ordusunda askerî uzman (Miralay)
Mösyö Romanje	Tan ve Republique Française	Beyoğlu Asmalı Mescid Sokağı Pasaj Franse	La Turqiou Gazetesi muharrirlerinden.
Mösyö Garde	Moniteur Oriental, Semaphore De Marseille	Beyoğlu Külhan Sokağı	
Mösyö Penda ?	Voltaire	Beyolu Asmalı mescid sokağı	İstanbul Gazetesi yazarı
İtalyan Gazeteleri			
Mösyö Branny	Dritto	Kalekapısı Yazıcı Sokağı	Tabip
Avusturya-Macaristan Gazeteleri			
Kont Varankel	Nouvelle Presse Libre	Birkaç ay önce Dersaadet'ten ayrılmış
Mösyö Perje	Peşte'de / Revu d'Orient	Beyoğlu Asmalı Mescid Sokağı	
Alman Gazeteleri			
Mösyö De Ber	Frankfurter Zeitung	Bebekde	Bank-i Osmanî'de Memur
Mösyö Mortman	Allgemeine Zeitung	Büyükderede	Tabip
Doktor Parç	Gazette dö Cologne	Galata Voyvoda Sokağı	Avukat

1890 Yılındaki Gazete Tahsisatları

Hariciye bütçesindeki Dahilî (Yerli) ve Haricî (Yabancı) gazeteler tahsisatları	678292.20
Osmanlı Paris Sefareti aracılığıyla aylık olarak verilmekte olan 4250 frankın karşılığı	221017 kr
Dersaadet'teki bazı muharrirlerin ücretleri ve posta ve telgraf masrafları olarak aylık sarf olunan 750 frankın karşılığı	37003 kr
Paris'te Stafet gazetesine gönderilen	26003 kr
Paris'te Orient gazetesine gönderilen	26003 kr
Peşte'de Revu d'Orient gazetesine gönderilen	15602 kr

Paris'te Aylık Olarak Dağıtılan Meblağın Dökümü	
Liberte	750 Frank
Voltaire	1000 Frank
Press/Republique Française	1000 Frank
Matbuat memuru Mösyö Şinel'e	500 Frank
Jeil Pluss Gazetesine	500 Frank
Mösyö Alis'e maaş	500 Frank

Dersaadet'teki Gazetelere Verilmekte Olan Tahsisat	
Levant Herald	100000 kr.
Moniteur Oriental	67606.20 kr.
Emakin-i sihiye Gazetesi	24000 kr.
Saadet Gazetesi	36000 kr.
Bizantes	30000 kr.
La Turqui	84660 kr.
İstanbul	24000 kr.

Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğü aracılığı ile dış basın bu şekilde elde edilmeye çalışılırken, diğer taraftan da bir takım bağımsız yazar ve bilim adamlarının da maaş, madalya ve nişanlar ile taltif edilerek, devletin ve II. Abdülhamid'in lehinde yazılar yazmaları sağlanmaktaydı. Bunlardan bazıları Vambery gibi para aldıkları halde iki yüzlülük yapmakta, bazıları da gerçekten Avrupa matbuatında II. Abdülhamid'i övücü yazılar neşretmekteydi. II. Abdülhamid'e sadık bir şekilde hizmet eden yazarlara en güzel örneklerden birisi de Macar Profesör Adolphe Strausz'dur. 40 lira maaş bağlanan Profesör Strausz, bundan duyduğu memnuniyetini bir mektupla II. Abdülhamid'e yazarak, hizmetlerine sadık bir şekilde devam edeceğini bildirmiş, ayrıca kendisi gibi yazılar neşreden dört yazarın daha nişanlarla taltif

edilmelerini istemiştir. Nitekim Profesör Strauz'un bu isteği de yerine getirilmiş olduğu elimizdeki belgelerden anlaşılmaktadır¹⁷.

II. Abdülhamid, son derece önem verdiği bu kurumu ancak en çok güvendiklerine teslim edebilirdi. Bu yüzden de kurumun başında uzun yıllar aynı isimleri görmekteyiz. Meselâ Macid Bey sözkonusu kurumun 14 yıl boyunca müdürlüğünü yaptığı gibi, kurum aracılığıyla dağıtılan paraları da uzun seneler Salih Münir idare etmişti. Zaman içinde bu durum kurumun aleyhinde gelişmiş ve işlevini başlangıçtaki hızıyla devam ettirememesiyle sonuçlanmıştır.

II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte de istibdat devrinin bir kurumu olarak nitelendirilen bu kurum ihmal edilmiş ve bütçeden aldığı pay iyice azaltılmıştır. Hatta abone olduğu gazete ve dergilerin aboneleri bile yenilenmemiştir. Ancak Balkan savaşları sırasında, Avrupa kamuoyunda Osmanlı Devleti aleyhinde oluşan havadan etkilenen yönetim bu kurumun yeniden canlandırılması için emirler vermiştir. Bu konuda 24 Şubat 1913 tarihinde hazırlanan bir layihada, hemen hemen ilk kuruluş aşamasındaki gerekçeler tekrar edilerek, Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğü'nun yeniden teşkilatlandırılması zarureti üzerinde durulmuştur¹⁸.

Sözkonusu layihada son zamanlarda batı basınında aleyhimizdeki yayınların takib edilip, zamanında gerekli cevapların verilmemesini Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğü'nün ihmaline bağlanmaktadır. Akabinde de kısa zamanda batıdaki örnekleri de incelenerek memleketin şartlarına uygun bir teşkilatın oluşturulması önerilmektedir.

Yeniden oluşturulması istenilen teşkilattan şu faydaların temin edilmesi umulmaktaydı:

1- Ülkenin durumu ve takib edilen siyaset hakkında batı basınının süratle bilgilendirilmesini sağlamak. İletişimin yetersizliğinden ve bazan kasıtlı olarak Osmanlı Devleti hakkında batı basınında çıkan yanlış ve yalan haberlerin neşrini engellemek ve gerekenleri de tezkib etmek.

2- Osmanlı devletinin hedef ve menfaatlerine yarayacak neşriyatı sadece yabancı muhabirlerin inisiyatifine bırakmayarak yarı resmî bir telgraf ajansı ve gizlice tedarik edilecek diğer vasıtalar ile batı basınına aksettirmek.

¹⁷ Profesör Strausz'un nişanlar ile taltif edilmesini istediği dört kişi şunlardı: Journal Közgazdasığı (Budapeşte) gazetesini siyasi direktörü, Jules Reimann; Prof. Sigismonde Vajda; Edmonde Palotay de Varpolata ile Andre Leval. BOA, *Y.MTV* 290/183 (Bu belgeden beni haberdar eden Doç. Dr. Süleyman Beyoğlu'na teşekkür ederim.)

¹⁸ BOA, *BEO* 312031.

3- Avrupa ve hususiyle mücavir ülkeler basınına muntazam bir biçimde takip ve tetkik ederek önemli yazı ve haberlerinden hükümeti haberdar etmek.

4- Yerli basının memleketin ihtiyaçlarına uygun bir şekil ve seviyeye ulaşmasını sağlayacak tedbirler almak. Millî ve harici meselelerimizde daima dahili ihtilafların üstünde kalarak devletin yüce menfaatlerine hizmet etmelerini sağlamak. Ayrıca ülkede yabancı dil ile neşredilen matbuati de daimi ve etkili bir şekilde kontrol altında bulundurmak.

Sözkonusu layihada yukarıdaki hedeflerin gerçekleşmesi için de takip edilmesi gereken hususlar şöyle sıralanmıştır:

Ecnebi ve yerli gazeteler bütün önemli işlere dair düzenli ve seri bir şekilde haberdar edilerek, özellikle yabancı muhabirleri Beyoğlu havadis tacirlerinin ve ecnebî ajanslarının zehirli metalarından müstağni etmek için mükemmel bir "istitlaat veya istihbarat kalemi" meydana getirmek.

Bunun için matbuat idaresi, bütün hükümet daire ve şubeleri ve özellikle dahiliye ve hariciye nezaretleri ile düzenli ve sürekli temasta olmak üzere özel bir şube teşkil etmelidir. Bütün bilgi ve haberler bu merkezde toplanmalı ve muhabirlerin diğer dairelere müracaatları kesinlikle yasaklanarak yegane resmi merce'leri sözkonusu istihbarat şubesi olmalıdır. Hatta saygın muhabirlerin nazırlar tarafından kabulleri bile matbuat müdüriyetinin aracılığına bırakılmalıdır. Müdür olan zat da hemen her gün sadrazam, dahiliye ve hariciye nazırları tarafından kabul edilerek, günlük olaylardan haberdar edilmeli ve gerekli talimatları almalıdır. Bu şekilde adı geçen şube, bütün işlerden zamanında haberdar edilirse muhabirlerin -hatta bazan resmi kaynaklardan- tedarik etmekte oldukları yalan yanlış haberlerin yayılması engellenmiş ve kasıtlı olarak yayılan bazı şayiaların da muhtelif yerlerden tahkikine gerek kalmadan tekzip edilmesi mümkün olur.

Bundan başka istihbarat şubesinin matbuat meselelerine dair elçilikler ile doğrudan doğruya muhabere etmesi dahî bir kaideye bağlanarak, istihbarat hizmetleri ve neşir işleri vakit kaybetmeksizin sağlanmış olur. Aynı şekilde yabancı ülkeler ile teati edilmiş ve az çok mahiyet-i siyasiyeyi haiz olan telgrafnamelerin geliş veya çekilmeleri sırasında birer suretleri alınarak tetkik ve teftişleri ve gerektiğinde siyasî sansür ifâsı dahi bu şubenin görevlerinden olmalıdır.

Telgraf ajansları meselesinde en mühim nokta, yarı resmî Osmanlı telgraf ajansının ihtiyaçlarımıza kâfi bir şekle ulaştırılmasıdır. Zira bütün diğer ülkelerde resmî veya yarı resmî ajanslar istihbarat aracı olmaktan ziyade neşir araçlarıdır. Dolayısıyla bu meseleyi ciddî bir şekilde tetkik ederek Os-

manlı telgraf ajansının eksikleri ikmal edilerek, Avrupa ajansları sendikasına girmesi sağlanmalıdır.

Ayrıca İstanbul'da bulunan yabancı telgraf ajanslarına ücret indirimi gibi bir takım imtiyazlar vererek devlet lehinde neşriyat yapmaları temin edilmelidir.

Avrupa'daki Osmanlı elçilikleri vasıtasıyla Avrupa basınının lehimize imalesi gerekmektedir. Matbuat teşkilatının en önemli noktasını teşkil eden bu hususun kolayca sağlanabilmesi için bütçede, basın için yüklü bir örtülü ödenek ayrılmalıdır. Gazetelerin ve gazeteciliğin özellikle Avrupa'da sırf bir ticarî iş olduğu etrafıyla nazar-i itibare alınıp ona göre hareket edilmelidir. Bu açıdan alınması gerekli tedbirlerin arasında, Paris, Londra ve Berlin gibi bir kaç mühim merkezde şark işlerinden bahseden ve Osmanlı Devleti menfaatlerine hizmet eden siyasî ve iktisadî haftalık gazetelerin çıkarılması da oldukça yararlı olacaktır.

Layihadan anlaşıldığına göre müessese artık eskisi gibi yabancı basını takip edememektedir. Gerek bu gazetelerin tümüne, hatta yerli gazetelere abone olmak için tahsisatın yetersizliği ve gerekse bu işi yapacak ehliyetli kişilerin Matbuat-ı Ecnebiye dairesinde bulunmayışı da işin yapılmasını imkansız hale getirmiştir. Bu yüzden layihada, yeterli tahsisatın ayrılması ve bir şubenin oluşturularak ehil kimselerin nezaretinde bu işe yeniden girişilmesi önerilmektedir.

Söz konusu layihada yukarıdaki tedbirlerden sonra, artık Matbuat idaresinin, Ecnebiye ve Dahiliye diye sürdürülmesinin faydasız olacağına işaret edilerek, iki şubenin birleştirilerek bir idare altına alınması istenmekteydi. Buna göre;

1- Matbuat-i Ecnebiye ve Dahiliye müdürlükleri ilga edilip iki görev birleştirilecek ve bir Matbuat Müdiriyyet-i Umûmiyesi meydana getirilecektir.

2- Matbuat-i Ecnebiye ve Dahiliye kalemleri birleştirilerek, İstilaat veya İstihbarat, Tetkikat ve Umûr-i İdariye adıyla üç şubeden oluşacak yeni bir teşkilat kurulacaktır.

3- Müdiriyyet-i Umûmiye'nin işlerinin çokluğu sebebiyle kalem işlerine nezaret edecek bir de müdür muavinliği ihdas edilecektir.

Ancak bu teşkilatın idarî ve malî açıdan hangi nezarete bağlı olacağı da bir problem olarak görüldüğünden, meseleye Alman sistemi'ne uygun bir çare bulunarak, idarenin doğrudan Sadaret'e bağlı olması tavsiye edilmişti.

Yukarıdaki layiha üzerine konu Hariciye ve Dahiliye nazırları tarafından müştereken Meclis-i Vükela'ya götürülerek tartışılmıştır. Netice'de 3

Nisan 1913'te iki dairenin birleştirilerek, Hariciye Nezareti'ne bağlı ve yukarıda sayılan görevler ile yükümlü bir Matbuat Müdüriyet-i Umûmiyesi teşkil edilmiştir¹⁹. Kısa zamanda faaliyete geçen müdürlük birinci dünya savaşı yıllarında önemli propaganda hizmetlerini yürütmüştür.

Sonuç olarak, II. Abdülhamid Osmanlı Devleti'nin ve kendisinin dışarda iyi tanınması için bu gün bile önemi asla inkar edilmeyen bir yolu, yanı basını kullanmıştır. Bunun için de önemli bir kurum olan Matbuat-ı Ecnebi'ye Müdürlüğü'nü kurdurmuş ancak çoğu kere gazete ve gazeteci satın alma yoluyla dış tanıtımı yapabileceği saplantısı içine girmiştir. Şüphesiz satın alınabilecek gazete ve gazeteci olduğu müddetçe bunun yapılması doğal olmakla birlikte, bu metodun ne derece fayda sağladığı tartışma konusudur. Başka bir açıdan bakarsak, II. Abdülhamid'in özellikle aleyhte yazılar yazanları para ile susturmaya gayret etmesi, sırf para kazanmak için bu yolu denemeye kalkanları çoğaltmış olma ihtimali var mıdır ? Bu soruların cevabı belki de onun bu konudaki icraatlarını daha iyi anlamamızda yardımcı olacaktır. Ancak burada bir başka hususun da zikredilmesinde yarar vardır. Dışardaki gazetelerin satın alınması bir kısım araştırmacıların iddia ettiği gibi, sadece II. Abdülhamid'in aleyhine yazılar yazılmasını engellemeye matuf olmayıp, bilakis devlet ve siyaset işleri ile alakalı hususlarda dışarıyı doğru bilgilendirmeye dönük olduğu adı geçen idarenin kayıtlarından anlaşılmaktadır.

¹⁹ BOA, MV 175/126. Oluşturulan Matbuat Müdürlüğü için 403800 kr. luk bir bütçe ayrılmış, bu meblağa eski dahiliye ve hariciye matbuat idarelerinin tahsisatı olan 318600 kr. da ilave edilerek toplam bütçesi 722400 kuruşa çıkartılmıştır. Ayrıca ertesi yıl için de bu bütçeye 85 200 kr.un ilave edilmesi de karar altına alınmıştır.